

# Rzeszutek, Lucjan

---

## Metody i formy pracy kulturalnej w garnizonie siedleckim w latach 1922-1939

---

Szkice Podlaskie 10, 85-91

---

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych [mazowsze.hist.pl](http://mazowsze.hist.pl).

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Lucjan Rzeszutek

Instytut Pedagogiki Akademii Podlaskiej w Siedlcach

### *Metody i formy pracy kulturalnej w garnizonie siedleckim w latach 1922-1939*

W roku 1918 wraz z odrodzeniem niepodległej Rzeczypospolitej Polskiej zaczęto organizować Wojsko Polskie, wykorzystując formacje powstałe podczas wojny, walczące u boku państw zaangażowanych w konflikt światowy oraz konspiracyjne związki działające na ziemiach polskich. W rejonie Siedlec powstał pułk piechoty noszący początkowo miano Siedleckiego Pułku Piechoty, stworzony w oparciu o batalion Polskiej Siły Zbrojnej i konspiracyjną Polską Organizację Wojskową rejonu siedleckiego. W marcu 1919 r. jednostkę przemianowano na 22. Pułk Piechoty,<sup>1</sup> nawiązując do wcześniejszych tradycji oręża polskiego (sformowanego w 1812 roku w okolicach Siedlec 22. Pułku Piechoty Księstwa Warszawskiego). Wraz z 15 pp, 34 pp, 35 pp, wszedł on w skład 9. Dywizji Piechoty. W 1919 roku obsadzał linię demarkacyjną polsko-niemiecką w rejonie Janów Podlaski-Sławatycze, w 1920 roku brał udział w walkach w składzie 5. Armii, powracając do rodzinnego miasta dopiero w 1922 roku po ukształtowaniu granicy polsko-litewskiej. Oprócz 22. Pułku Piechoty w Siedlcach stacjonował 9 Pułk Artylerii Ciężkiej (przeniesiony w 1933 r. do Włodawy), dowództwo 9 DP, pluton żandarmerii, urzędy wojskowe i pododdziały sanitarne oraz zaplecze. W listopadzie 1933 roku w miejsce pac-u dyslokowano z Białej Podlaskiej 9. Pułk Artylerii Lekkiej, który pozostał w mieście do 1939 roku. Ostatecznie garnizon siedlecki składał się z: dowództwa i sztabu 9 DP, 22. Pułku Piechoty, 9. Pułku Artylerii Lekkiej bez III dywizjonu, oficera placu, Komendy Rejonu Uzupelnień, Rejonowego Inspektoratu Koni, Wojskowego Sądu Rejonowego, Obwodowej Komendy Przysposobienia Wojskowego nr 22, 9. Plutonu Żandarmerii, Powiatowego Komendanta Przysposobienia Wojskowego „Krakusów”, Powiatowego Komendanta PW, placówki oficerskiej Samodzielnego Referatu Informacyjnego IX DOK<sup>2</sup>

Pracę oświatowo-wychowawczą, której integralną częścią była działalność kulturalna, prowadzono już w miarę możliwości w polskich formacjach podczas I wojny światowej, szczególnie zaś rozwinięta była ona w legionach. W odrodzonym Wojsku Polskim nabrała ona nowego znacze-

<sup>1</sup> J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego w życiu miasta (1918-1939)*, [w:] *Spółczesność siedlecka w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne*, Warszawa 1981, s. 225.

<sup>2</sup> Ibidem, s. 227.

nia. W dobie walk o granicę była istotnym czynnikiem wpływającym na morale oddziałów, elementem wychowania patriotycznego żołnierzy. Podkreśleniem jej znaczenia było nadanie pracy oświatowo-wychowawczej w wojsku służbowego charakteru rozkazem Ministra Spraw Wojskowych z dn. 6 sierpnia 1919 r.<sup>3</sup> Do najpilniejszych zadań należało zlikwidowanie analfabetyzmu. W myśl ustawy sejmowej z dn. 21 lipca 1919 roku „O przymusowym nauczaniu w WP: Żołnierze pozbawieni w wieku szkolnym nauczania początkowego oraz niedość biegli w czytaniu i pisaniu po polsku, podlegają przymusowej nauce w okresie odbywania służby wojskowej.”<sup>4</sup> Nauczanie początkowe prowadzono w jednostkach garnizonu przy wydatnej pomocy nauczycieli szkół siedleckich oraz organizacji społecznych - początkowo PCK, a następnie PBK (Polski Biały Krzyż). Przykładowo kurs dla 120 żołnierzy analfabetów z 22 pp zorganizowano w 1931 r. Na przełomie roku 1932/33 kurs w zakresie II i III klasy szkoły podstawowej ukończyło 220 szeregowych. W latach 1934/35 czytać i pisać nauczyło się w Siedlcach 30 żołnierzy, a w 1937 r. 73 szeregowych z 22. pp i 25 z 9. pal-u.<sup>5</sup> Oprócz nauki czytania i pisania organizowano też kursy zawodowe, (głównie rolnicze), na których zajęcia prowadzili nauczyciele Szkoły Rolniczej im. Kazimierza Wielkiego i Seminarium Nauczycielskiego. Cieszyły się one dużym zainteresowaniem, o czym mogą świadczyć liczby absolwentów: 1933 r. - 80 żołnierzy z 22 pp i 30 z 9 pal, 1937 r. - 84 z 22 pp i 42 z 9 pal.<sup>6</sup>

Chociaż likwidacja analfabetyzmu była w dwudziestoleciu międzywojennym najistotniejszym zagadnieniem pracy oświatowo-wychowawczej w wojsku, to w jej całokształcie nie pominięto oddziaływań kulturalnych. Znalazły one odzwierciedlenie w jedynym dokumencie normatywnym wypracowanym w WP do 1939 r. dotyczącym pracy oświatowej: „Instrukcji o pracy oświatowo-kulturalnej i wychowawczej w wojsku” z 1931 roku. Dokument ten przewidywał pięć form pracy oświatowo-kulturalnej<sup>7</sup>:

1. żołnierskie szkoły początkowe,
2. pogadanki wychowawcze,
3. biblioteki i czytelnictwo,
4. doksztalcanie ogólne i zawodowe,

<sup>3</sup> Ustalenie służbowego charakteru pracy oświatowo-wychowawczej w Wojsku Polskim, „Komunikat Oświatowy” Nr 1, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Sztab Oddział III Naukowo-Szkolny, Sekcja Oświaty i Kultury, Warszawa 1920, s. 5.

<sup>4</sup> O przymusowym nauczaniu w Wojsku Polskim, Dziennik Praw Nr 65 i Dziennik Rozkazów Wojsk. Nr 87, za „Komunikat Oświatowy” Nr 1, s. 5.

<sup>5</sup> A. Charczuk, *Garnizony podlaskie w II Rzeczypospolitej (wybrane problemy)*, „Szkice Podlaskie”, Siedlce 1996, s. 71.

<sup>6</sup> Ibidem, s. 71.

<sup>7</sup> *Instrukcja o pracy oświatowo-kulturalnej i wychowawczej w wojsku*, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Warszawa 1931, s. 1-2.

### 5. **działalność kulturalna**, na którą składają się:

- obchody i uroczystości,
- Domy Żołnierza i świetlice,
- kasyna podoficerskie,
- teatry żołnierskie,
- chóry i zespoły muzyczne,
- kinematografy,
- radio,
- wycieczki.

Do najpopularniejszych form pracy kulturalnej w wojsku należał teatr żołnierski. W jego funkcjonowaniu na terenie wojska upatrywano nie tylko znaczenia rozrywkowego, ale przede wszystkim ogromnego znaczenia wychowawczego, realizowanego poprzez „Uczenie żołnierza czystego języka, pięknej wymowy i estetyki ruchów, zaznajomienie go z literaturą i kulturą narodu, a tym samym uświadomienie go patriotycznie, etycznie i estetycznie”.<sup>8</sup>

Teatry żołnierskie dzieliły się na trzy zasadnicze typy:

1. Teatry żołnierskie DOK, o dużym zespole, mające charakter reprezentacyjny.
2. Teatry żołnierskie garnizonów, skupiające w swoim zespole amatorów ze wszystkich formacji danego garnizonu i urządzające przedstawienia dla całego garnizonu.
3. Teatry żołnierskie pułków i mniejszych formacji samodzielnych.

W Siedlcach w różnych okresach czasu działały teatry żołnierskie dwóch ostatnich typów. W 1925 roku podoficerowie 22. pp powołali do życia Teatr „Grażyna”, którego kierownikiem i reżyserem był por. Jan Merkwicki. Spektakle przeznaczone były głównie dla żołnierzy pułku i przedstawiały „charakterystyczne obrazki żołnierskiego życia codziennego.”<sup>9</sup>

W latach trzydziestych istniał w 22. pp teatr żołnierski kierowany przez reżysera Aleksandra Fogla, który wystawiał między innymi 12 i 13 września 1935 roku dramat Józefa Korzeniowskiego *Karpaccy górale*, następnie *Kordiana* Juliusza Słowackiego i *Damy i huzary* Aleksandra Fredry.<sup>10</sup>

Teatrem o charakterze garnizonowym był zespół kierowany przez chor. Marciniego, reżysera i aktora w jednej osobie. W 1926 roku przedstawił on publiczności sztukę *Bolszewicy* - Wacława Sieroszewskiego, a w marcu 1927 r. *Żołnierza królowej Madagaskaru* - S. Dobrzańskiego, zaś w kwietniu komedię *Oddajcie mi żonę*. W grudniu tegoż roku w Klubie Miejskim, a potem w Domu Ludowym grano sztukę Gabrieli Zapolskiej *Tamten*, a w

<sup>8</sup> Ibidem, s. 28.

<sup>9</sup> S. Piekarski, *Polskie teatry żołnierskie 1915-1939*, Warszawa 1999, s. 184.

<sup>10</sup> P. Matusak, A. Winter, *Siedlce 1918-1939*, [w:] *Siedlce 1448-1995*, red. E. Kóspath-Pawłowski, Siedlce 1996, s. 104.

marcu i maju 1928 roku farsę *Codziennie o 5.00*. W roku 1930 teatr wystawił sztukę *Panny z dobrego domu*, reżyserowaną przez Ziółkowskiego.<sup>11</sup>

W Siedlcach, mieście pozbawionym teatru profesjonalnego, kwitł amatorski ruch teatralny. Oprócz wymienionych zespołów wydatną pomocą w popularyzacji wśród wojska kultury teatralnej służyły zespoły amatorskie działające przy stowarzyszeniach i organizacjach społecznych związanych z armią. Do takich przykładów należało Koło Dramatyczne przy Związku Podoficerów Rezerwy zorganizowane przez Pawła Skorykova w 1930 roku. Wystawiło ono dla żołnierzy 22. pp i 9. pac w Domu Ludowym i Klubie Miejskim 30 marca 1930 r. sztukę Stefana Kiedrzyńskiego *Zaręczyny pod kulami* w reżyserii komendanta Straży Pożarnej Marcina Hory. Teatrem amatorskim dysponowała także sekcja kulturalno-oświatowa Rodziny Wojskowej oraz Kolejowe Przystosowanie Wojskowe.<sup>12</sup>

Jedną z płaszczyzn działań kulturalnych w wojsku było wychowanie muzyczne żołnierzy. Realizowano je poprzez naukę śpiewu jednogłosowego wybranych pieśni żołnierskich. Instrukcja o pracy oświatowo-kulturalnej i wychowawczej w wojsku określała repertuar pieśni obowiązkowych, do których należały:

1. *Hymn narodowy,*
2. *Boże coś Polskę,*
3. *Kiedy ranne wstają zorze,*
4. *Wszystkie nasze dzienne sprawy,*
5. *Pierwsza Brygada,*
6. *Pieśń pułkowa.*

Drugą grupę stanowiły pieśni zalecane, zawarte w śpiewnikach wydawanych przez Ministerstwo Spraw Wojskowych.<sup>13</sup> Poza nauką pieśni polecano tworzenie w miarę możliwości w garnizonach chórów wielogłosowych. W siedleckim garnizonie chór zorganizowali m.in. podchorążowie Dywizyjnego Kursu Podchorążych Rezerwy.<sup>14</sup>

Ważnym czynnikiem wpływającym na rozwój kultury muzycznej wśród żołnierzy były orkiestry wojskowe. Funkcjonowanie orkiestr w Wojsku Polskim normował rozkaz M.S.Wojsk. z dnia 26 lipca 1920 r.<sup>15</sup>, a bardziej szczegółowo „Instrukcja o orkiestrach wojskowych” z 1931 roku.<sup>16</sup> W myśl wymienionych aktów normatywnych w wojsku istniały orkiestry etatowe w pułkach piechoty (taką była orkiestra 22. pp) i nieetatowe w puł-

<sup>11</sup> Ibidem.

<sup>12</sup> Ibidem.

<sup>13</sup> *Instrukcja...*, op. cit., s. 32.

<sup>14</sup> J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty 1918-1939*, Warszawa 2000, s. 123.

<sup>15</sup> „Dziennik Rozkazów M. S. Wojsk.” 1920, Nr 26, poz. 604, *Organizacja Orkiestr Wojskowych*, s. 644.

<sup>16</sup> *Instrukcja o orkiestrach wojskowych*, M. S. Wojsk., Warszawa 1931.

kach kawalerii i artylerii. Orkiestra pułkowa uczestniczyła w szkoleniu i życiu codziennym garnizonu. Brała też udział w organizowanych konkursach orkiestr i przeglądach na szczeblu dywizji oraz DOK.

Oto relacja z występu orkiestry 22. pp na okręgowym przeglądzie w 1926 roku: „Drugi dzień rozgrywek konkursowych rozpoczął się od występu orkiestry 22 pp. Słyszałem już grę tej orkiestry, mogę więc wypowiedzieć się dokładniej. Przedewszystkiem pierwsze wrażenie, jakie odniosłem, było bardzo korzystne. Nie spodziewałem się usłyszeć ani tak czystego brzmienia, ani takiej siły, ani też takiej giętkości i uległości orkiestry wobec kapelmistrza. Zwłaszcza stopniowania dynamiczne wykonywane były doskonale. Niestety wrażenie dobrego brzmienia zostało znacznie osłabione wskutek zbyt dowolnych temp, stosowanych przez kapelmistrza. [...] Kapelmistrz grał np. oklepane tańce cygańskie w tempie marsza żałobnego, natomiast zakończenie przyspieszył najniepotrzebniej w świecie do tempa jakiejś cyrkowej galopady. Takie >>dowolności<< nie mogą mieć miejsca nawet przy najbardziej indywidualnem pojmowaniu muzyki.<sup>17</sup> Owym niefortunnym dyrygentem był kapelmistrz Rodkiewicz. Przegląd wygrała orkiestra 34. pp, którą prowadził późniejszy kapelmistrz siedleckiego pułku, osoba zasłużona dla życia muzycznego w mieście, Józef Stoczewski. Z jego inicjatywy, przy poparciu inspektora szkolnego Władysława Ruszela, powołano Komitet Audycji Muzycznych dla młodzieży szkół powszechnych. Rozpoczął je koncert symfoniczny 5 października 1933 r. w Szkole nr 4.<sup>18</sup> Kapitan Stoczewski sprawował jednocześnie funkcję kapelmistrza 22. pp i piastował stanowisko dyrektora Podlaskiej Szkoły Muzycznej, kształcącej muzyków na wysokim poziomie i wzbogacającej środowisko artystyczne miasta. Na początku roku 1934 zorganizował on Towarzystwo Muzyczne, propagujące kulturę muzyczną i patronujące amatorskiemu ruchowi muzycznemu w mieście i regionie, działające do wybuchu wojny.<sup>19</sup> Dzięki aktywności kierownika orkiestry i muzyków 22. pp, jednostka mogła się poszczycić nie tylko orkiestrą dętą, ale również zespołem symfonicznym i jazzbandem, które często uprzyjemniały czas mieszkańcom miasta, występując publicznie przy różnych okazjach. W 1934 roku jej zespół symfoniczny koncertował z okazji Święta Lasu wykonując utwory: *Jeziro łabe-dzie* Czajkowskiego i *Ptaszki śpiewające* Offenbacha. Dyrygował Aleksander Wasilewski.<sup>20</sup> W ostatnich latach przed wybuchem wojny kapelmi-

<sup>17</sup> B. Sidorowicz, *Koncert orkiestr wojskowych w D.O.K. IX*, „Muzyk Wojskowy”, nr 6, z 1. 10. 1926, s. 9.

<sup>18</sup> P. Matusak, A. Winter, op. cit., s. 105.

<sup>19</sup> A. Węcowski, *Kalendarium wydarzeń kulturalno-oświatowych w Siedlcach*, „Szkice Podlaskie”, z. 6, Siedlce 1998, s. 123.

<sup>20</sup> P. Matusak, A. Winter, op. cit., s. 106.

strzem w orkiestrze był por. kontraktowy Jan Hrouda, po wojnie długoletni inspektor orkiestr LWP.<sup>21</sup>

Miejszem a jednocześnie formą pracy kulturalnej w wojsku była dla pododdziału świetlica, a dla garnizonu Dom Żołnierza. Świetlica przeznaczona była do spędzania przez żołnierzy danego oddziału czasu pozasłużbowego. Zalecano wyposażenie jej w: gry towarzyskie, papier listowy i przybory do pisania, bibliotekę, radio, gramofon lub pianino. W niej odbywały się próby zespołów amatorskich, pogadanki dla żołnierzy, a często także nauka w ramach żołnierskich szkół początkowych. Trudne warunki lokalowe wojska powodowały, że świetlice i ich wyposażenie w poszczególnych jednostkach znacznie różniły się od siebie. Były placówki jednoizbowe, w których często brakowało podstawowych sprzętów, aż po składające się z kilku sal, posiadające własną scenę, bibliotekę, herbaciarnie, itp. W Siedlcach w latach dwudziestych istniały świetlice raczej zbliżone do tego pierwszego wzoru<sup>22</sup>, dopiero w 1934 roku przy wydatnej pomocy siedleckiego Koła Polskiego Białego Krzyża otworzono w koszarach 22. pp świetlicę żołnierską z prawdziwego zdarzenia.<sup>23</sup> Znaczną pomoc w pracy kulturalnej i niewątpliwą atrakcję dla poborowych stanowiła radiofonizacja koszar siedleckich w październiku 1936 roku.<sup>24</sup>

Czym dla pododdziału była świetlica, tym dla całego garnizonu był Dom Żołnierza. W nim ogniskowały się działania oświatowe, a przede wszystkim kulturalne wojska. Stanowił on wojskowy odpowiednik działających i licznie powstających w dwudziestoleciu Domów Ludowych. Pierwszy Dom Żołnierza powstał na ziemiach polskich w 1919 r. w Warszawie, ale tworzenie tych placówek nabrało tempa po apelu gen. Józefa Czykiela, dowódcy O.K. Krakowskiego z 1923 roku, o upamiętnienie wysiłku wojennego budową „żywych pomników czynu żołnierskiego”, jakimi powinny się stać owe instytucje.

W Siedlcach pierwszy Dom Żołnierza otwarto 10 listopada 1930 roku, podczas obchodów 12 rocznicy odzyskania niepodległości.<sup>25</sup> Mieścił się w parterowym, odremontowanym, niewielkim budynku na terenie koszar. Znajdowało się tam kasyno podoficerskie oraz kino 22. pp, jedno z trzech ówczesnie funkcjonujących w mieście. Kino, oprócz seansów dla żołnierzy, było także otwarte dla mieszkańców i miało zróżnicowany repertuar. Przykładowo w 1931 r. wyświetlało filmy: *Powrót do życia*, *Sąd polowy*, *Ma-*

<sup>21</sup> J. Izdebski, *Rola garnizonu...*, s. 234.

<sup>22</sup> Nie jest prawdą, że do 1934 roku w jednostkach siedleckich świetlic w ogóle nie było, zobacz: *Świetlica*, „Żołnierz Polski”, 1929, nr 16, s. 335-336.

<sup>23</sup> A. Charczuk, op. cit., s. 72.

<sup>24</sup> P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej*, Pruszków 1996, s. 13.

<sup>25</sup> S. Piekarski, *Domy Żołnierza Polskiego*, Warszawa 1997, s. 202.

ska.<sup>26</sup> Sala kinowa dysponowała także sceną, wykorzystywaną do prezentacji przedstawień teatralnych zespołów amatorskich działających w garnizonie. Wielofunkcyjność placówki połączona z brakiem miejsca sprawiła, że zaczęto szukać większego budynku, bardziej nadającego się do wypełniania roli Domu Żołnierza. Dzięki poparciu pociągu Ziemi Podlaskiej a jednocześnie prezydenta Siedlec - Sławomira Łaguny, w połowie 1934 roku, wojsko otrzymało propozycję przejęcia na kulturalne centrum garnizonowe Domu Ludowego.<sup>27</sup> Z całą pewnością do takiego rozwiązania przyczyniła się w znacznej mierze żona prezydenta miasta - Stanisława Łagunina, kierująca w mieście PBK. Przejmując zdewastowany przez poprzednich lokatorów budynek,<sup>28</sup> wojsko głównie własnymi siłami przeprowadziło gruntowny remont, uwieńczony uroczystym otwarciem w lutym 1935 roku. Dwa miesiące później - w maju - w budynku uruchomiono kino. Scena siedleckiego Domu Żołnierza nie służyła tylko miejscowym zespołom teatralnym, lecz była także otwarta na teatry (profesjonalne i amatorskie) spoza Siedlec. Dnia 2 stycznia 1937 roku gościł na scenie teatr „Reduta” wystawiający komedię Mikołaja Gogola *Rewizor*, 13 marca natomiast Teatr Wołyński odegrał tu *Świętoszka* Moliera. Pod koniec roku (16 grudnia) koncertowała tutaj Reprezentacyjna Orkiestra Marynarki Wojennej, dając dwa koncerty.<sup>29</sup>

Silne więzi wojska z miastem przejawiały się też w aktywnym uczestniczeniu przez armię w obchodach rocznic i świąt państwowych oraz w świętowaniu przez mieszkańców wspólnie z formacjami świąt pułkowych czy fetowaniu przez ludność powracających z letnich ćwiczeń jednostek.

Wojsko w latach 1918-1939 odgrywało w Siedlcach znaczącą rolę. Musiało tak być patrząc chociażby na rozmiary garnizonu. W mieście, które liczyło ok. 40000 mieszkańców stacjonowało ponad 2000 żołnierzy.<sup>30</sup> Stwarzało to specyficzną infrastrukturę społeczną i gospodarczą, ale również wpłynęło na rozwój kulturalny miasta i regionu. Było tak za sprawą przychylnych dla przedsięwzięć kulturalnych dowódców garnizonu i rozlokowanych w nim jednostek, sprawnie prowadzonej pracy kulturalnej w pododdziałach i dzięki wybitnym popularyzatorom wartości, jakie niesie kultura, np. Józefowi Stoczewskiemu. Nie byłoby także takich efektów, gdyby nie aktywność kulturalna mieszkańców miasta i dobre relacje pomiędzy władzami miasta i wojskiem. W dużej mierze dzięki wojsku Siedlce w latach 1918-1939 nie były kulturalną pustynią.

<sup>26</sup> P. Matusak, A. Winter, op. cit., s. 106.

<sup>27</sup> S. Piekarski, op. cit., s. 204.

<sup>28</sup> *Kwestia Domu Ludowego w Siedlcach*, Nowa Gazeta Podlaska, 1932, nr 5, s. 12.

<sup>29</sup> A. Węcowski, op. cit., s. 124-125.

<sup>30</sup> J. Izdebski, op. cit., s. 227.